אישים באגרות הראי"ה

ד"ר י' אנגל, מנהל "תחכמוני"

מנהל בית הספר "תחכמוני" ביפו בשנת תרע"ד · שנות חייו אינן ידועות לנו

4 אגרות

דברי הרב קוק ודברי הרב שלמה אבינר, ונוסח האגרות המלא

igrot.shlomo-aviner.net

בקצרה

ד"ר י' אנגל (באגרות: ענגל) ניהל בשנת תרע"ד (1913–1914) את בית הספר "תחכמוני" (ראו בפרשת לימודי קודש וחול: "תחכמוני" והגימנסיה (תרס"ח-תרע"ד)) ביפו, שהיה תחת השגחתו של הרב קוק. פרטים ביוגרפיים עליו לא מצאנו במקורות שבדקנו.

הרב קוק על ד"ר אנגל

בתחילת שנת הלימודים תרע"ד (תשרי, 1913) הורה הרב קוק לד"ר אנגל על "מהלך בית ספרנו": הרב קוק מתנגד "לספרי-הלימוד החדשים, הקורעים מילדינו את הלימוד המקורי החי לעולמים, של ספרי תנ"ך", ודורש שלא ייכנס שום ספר לימוד בלי הסכמתו. הרב קוק הסכים לבקשת אנגל ללמד גרמנית כמקצוע רשות מהמחלקה הרביעית, הודה לו על חיזוק התפילה בציבור, וביקש להכניס לתוכנית "מעניני התפילה והפיוטים, ושירי קודש הקדמונים" (כרך ב', אגרת תרי).

בטבת תרע"ד, על רקע המחלוקת על 'תחכמוני' והחרמות שנגזרו בירושלים על בתי הספר, השיב הרב קוק לשאלותיו של ד"ר אנגל על יחסו למוסד. החרמות נגזרו "כדי לעשות סיג לתורה", ולכן אינם חלים על בתי ספר שנוסדו "דוקא כדי לעשות סיג לתורה ולהגן מפני השפעת הכפירה". גם גדולי ירושלים הסכימו על "נצח ישראל", שמלמדים בו ערבית, כי "הולכים אחר כונת הנודר". עם זאת הרב קוק מבקר את הנהלת אנגל: אירעו במוסד "בהנהגתו איזה דברים נגד רצוני, מפני שלא נשמר לגמרי התנאי שהתניתי שלא יעשה שום דבר בהנהגתו הרוחנית בלא ידיעתי" (כרך ב', אגרת תרלה).

ד"ר אנגל פרסם את המכתב כמות שהוא, והרב קוק הביע את צערו, כי ביקש להוסיף בו ביאור: הרב קוק אינו מאמין "שברצון חכמים גדולי תורה הידועים נכתבו הדברים המכוונים נגד מוסדות הקודש הללו", וביקש מאנגל לפרסם גם את ההוספה. הרב קוק סיים בתקווה שמתוך "התרוצצותם של זרמי האורות השונים בארץ ישראל", שבכל אחד מהם יש "אידיאל טוב וקדוש טמיר", "יצא אור חדש על ציון" (כרך ב', אגרת תרלט). באותם ימים כתב הרב קוק גם לרב יחיאל מיכל טוקצינסקי שמבינים את מכתבו לד"ר אנגל "שלא ככונתי", והבהיר שמעולם לא עלה על דעתו לייסד בעצמו בתי ספר עם לימודי חול נגד גדרי הרבנים הראשונים בארץ ישראל (כרך ב', אגרת תרנד).

האגרות

כרך ב', אגרת תרי: הוראות לשנת הלימודים: התנגדות לספרי הלימוד החדשים לתנ"ך, הסכמה ללימוד גרמנית כמקצוע רשות, ותפילות ופיוטים בתוכנית.

"הנני מתנגד לספרי-הלימוד החדשים, הקורעים מילדינו את הלימוד המקורי החי לעולמים, של ספרי תנ"ך"

כרך ב', אגרת תרלה: תשובה על שאלותיו: החרמות על בתי הספר אינם חלים על 'תחכמוני', וביקורת על כך שבהנהגתו לא נשמר תנאי ההשגחה של הרב קוק.

"שהחרמות על בתי-הספר שנגזרו בירושלים, כדי לעשות סיג לתורה"

כרך ב', אגרת תרלט: צער על שפרסם את המכתב בלי ההבהרה כלפי גדולי ירושלים, ובקשה לפרסם גם אותה.

"הנני מביע לכבודו את צערי, על אשר פרסם את מכתב תשובתי על שאלותיו"

כרך ב', אגרת תרנד: לרב טוקצינסקי: הבהרה שהמכתב לד"ר אנגל הובן שלא כפי כוונת הרב קוק.

"שמבינים את מכתבי לד"ר ענגל שלא ככוונתי"

ראו גם

מר שלזינגר, שניהל את "תחכמוני" לפני כן. (מר שלזינגר)

נוסח האגרות

4 האגרות שבהן נזכר ד"ר אנגל, לפי סדר הכרכים, כל אחת עם התמצית שלה

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תרי

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ה תשרי תרע"ד - יפו **נמען:** ד"ר אנגל, מנהל 'תחכמוני'

הוראות לשנת הלימודים: הרב קוק מתנגד לספרי הלימוד החדשים, שמנתקים את הילדים מלימוד התנ"ך המקורי, ושום ספר לימוד לא ייכנס בלי הסכמתו. הרב קוק מסכים ללימוד גרמנית כמקצוע רשות מהמחלקה הרביעית. הרב קוק משבח את חיזוק התפילה בציבור, ומבקש להכניס לתוכנית תפילות, פיוטים ושירי קודש.

עיקרי הדברים

- נגד ספרי לימוד חדשים לתנ"ך.
- גרמנית כמקצוע רשות.
- תפילה ופיוטים בתוכנית.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ה תשרי תרע"ד[4]

כ'[5] ידידי הרה"ח[6] מר ד"ר[7] ענגיל נ"י[8], שלו'[9].

אתכבד להודיע את כבודו את דעתי אודות מהלך בית ספרנו לזמן הבעל"ט[10], באיזה פרטים נחוצים:

א) בכלל הנני מתנגד לספרי-הלימוד החדשים, הקורעים מילדינו את הלימוד המקורי החי לעולמים, של ספרי תנ"ך[11]. ועכ"פ[12] אדרוש שלא יכנס שום ספר-לימוד לביה"ס[13], להמסר לתלמידים ולהשתמש בתור ספר שמושי למורים בלמדם עם התלמידים, בלא הסכמתי.

ב) על דרישת כבודו להנהיג את השפה הגרמנית בתור שפה של רשות, בתכנית הלמודים מהמחלקה הרביעית והלאה, הנני מסכים.

ג) הנני מחזיק טובה לכבודו ע"ד[14] התחזקות מצב התפילה בציבור עם התלמידים. ישר חילו. ואבקש בזה מכבודו להתאמץ להכניס כמה דאפשר מעניני התפילה והפיוטים, ושירי קודש הקדמונים, בתכנית הלימודים.

ברגשי כבוד וברכה נאמנה,

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ד - השנה תרע"ד (1913/1914)
5. כ' - כבוד
6. הרה"ח - הרב החסיד
7. ד"ר - דוקטור

8. נ"י - נרו יאיר
9. שלו' - שלום
10. הבעל"ט - הבא עלינו לטובה
11. תנ"ך - תורה נביאים כתובים
12. ועכ"פ - ועל כל פנים
13. לביה"ס - לבית הספר
14. ע"ד - על דבר

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תרלה

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ג טבת תרע"ד - יפו **נמען:** ד"ר י' אנגל, מנהל 'תחכמוני'

החרמות שנגזרו בירושלים על בתי ספר נועדו לעשות סייג לתורה, ולכן אינם חלים על בתי ספר שנוסדו דווקא כדי להגן מפני הכפירה. אדרבה, כוונת הגוזרים מחייבת להציל את הילדים. גם 'נצח ישראל', באישור גדולי ירושלים, מלמד ערבית ומעסיק ד"ר. 'הולכים אחר כוונת הנודר', ו'שלוחייהו דקמאי קא עבדינן'. בעיות ב'תחכמוני' נגרמו משום שלא נשמר התנאי שהנהגתו הרוחנית תיעשה בידיעת הרב קוק.

עיקרי הדברים

- החרם אינו חל על בית ספר מגן.
- כוונת הגוזרים - להציל.
- דוגמת 'נצח ישראל'.
- תנאי ההשגחה.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ג טבת תרע"ד[4]

אדון יקר מר ד"ר[5] י. ענגל נ"י[6], שלו'[7] רב.

הנני נאלץ להשיב לכבודו בקצרה ע"ד[8] יחוסי לה"תחכמני" מלפנים והיום

הנני חושב תמיד, שהחרמות על בתי-הספר שנגזרו בירושלים, כדי לעשות סיג לתורה, מפני שקמו עליהם אז בני חו"ל[9] פורקי-עול וקטני-אמנה, אינם חלים בשום-אופן על בתי-ספר שמיסדים דוקא כדי לעשות סיג לתורה ולהגן מפני השפעת הכפירה והריסות הדת המתפשטת מבתי-הספר האחרים. ולהיפך אני חושב את כונת הגוזרים, שהם מחייבים לעשות כל האמצעים שבעולם להציל את ילדינו ממוקש הכפירה, וכיון שנשתנו הזמנים, עד שלחשוב שיתחנכו כל בני א"י[10] בחינוך שאין בו ידיעות חול, ואיזה שפות נחוצות, הוא דבר שאי אפשר. הרי אנו מצווים ועומדים ליסד בתי-ספר כאלה, שהאבות שמוצאים את עצמם אנוסים לתן לבניהם חינוך כזה, שיש בו ג"כ[11] ידיעות חול, לא יהיו מוכרחים למסור את בניהם לאלה שמשפיעים עליהם מינות וכפירה. ואע"פ[12] שאנכי לא יסדתי את המוסד, רק קבלתי עלי השגחתו, לשמרו מקלקולים העלולים, אחרי שכבר היה מוסכם אצלם ליסדה וההבדל היה רק אם היה נוסד ביפו תחת השגחתי או שלא תחת השגחתי, או במקום אחר באי"י[13], שבצדק חשבתי שיבא יותר לידי מטרתו הקדושה כשיהיה סמוך אלי ותחת השגחתי. ואפילו אם לא היתה דעתי כאשר כתבתי, שבענין שלפנינו לא די שאינו בכלל החרם, אלא שלהפריע את עבודתו, שזה גורם חיזוק של בתי-הספר המשפיעים כפירה, הוא בכלל כונת החרם של הגוזרים, גם אז הייתי יכול להמשיך את יחוסי להבא בע"ה[14], ולברר את כונתי בצדקה בנידון העבר.

מ"מ[15] מפני האמת והצדק לא אמנע להגיד את דעתי שהיא ג"כ דעת גדולי ירושלים, שהרי הם הסכימו על יסוד "נצח ישראל", שמלמדים בבתי הת"ת[16] המיוסדים על ידו השפה הערבית, שהיא שפת

המדינה שאסרוה, וגם בכלל אסרו ללמד כל חכמה, וידעו שהובא לכתחילה ד"ר מדופלם בשביל עניני המדע, ובכלל אסרו ללמוד גם מה שמותר מן הדין ממורה שמקבל שכר מחו"ל[17], וכל אלה ישנם במוסד "נצח ישראל" שנעשה ע"פ[18] הסכמתם ג"כ. אלא שידעו הגדולים הללו, ודאי לא פחות ממני, את הדין הפשוט הזה שהולכים אחר כונת הנודר, וכשנשתנה הענין לגמרי עד שבקיום החרם כפשוטו יש בו משום מכשול רבים, וחשש טמעון בכפירה ומינות למאות ילדי ישראל, ודאי אנן שליחותייהו דקמאי קא עבדינן לעמוד על נפשנו ולהציל, וה"ה[19] ביסוד ה"תחכמני".

והנני מוצא מקום להעיר לכבודו, שבכלל אירעו בה"תחכמני" בהנהגתו איזה דברים נגד רצוני, מפני שלא נשמר לגמרי התנאי שהתניתי שלא יעשה שום דבר בהנהגתו הרוחנית בלא ידיעתי, ואני חושב שזה גרם לנו הצער הזה. ואקוה בע"ה שלהבא תמלא ההנהגה בדיוק את תנאינו, ויחד עם כל גדולי ישראל, יראי ד' וחושבי שמו, שבא"י[20] ובחו"ל[21], נעבוד את עבודת-הקודש המוטלת עלינו, להיות כחומה בצורה נגד קלעי הכפירה, והיה אמונת עתנו חוסן ישועות חכמת ודעת יראת ד' היא אוצרנו, ושלו'[22] רב לאוהבי תורת ד' ואין להם מכשול, ומי ששמו שלו' יפרס מהרה סוכת שלומו עלינו ועל כל עמו ישראל ועל ירושלים.

ע"ד עצם הענין של החרמות הנ"ל[23] וגדריהם דעתי בעה"י[24] לברר בביאור מספיק, למען דעת איך להתנהג ע"פ התורה והמצוה עם השאלה הנכבדה הזאת.

ברגשי כבוד וברכה משוכן ציון,

הק' אברהם יצחק הכהן קוק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ד - השנה תרע"ד (1913/1914)
5. ד"ר - דוקטור
6. נ"י - נרו יאיר
7. שלו' - שלום
8. ע"ד - על דבר
9. חו"ל - חוץ לארץ
10. א"י - ארץ ישראל
11. ג"כ - גם כן
12. ואע"פ - ואף על פי
13. בא"י - בארץ ישראל
14. בע"ה - בעזרת השם
15. מ"מ - מכל מקום
16. הת"ת - התלמוד תורה
17. מחו"ל - מחוץ לארץ
18. ע"פ - על פי
19. וה"ה - והוא הדין
20. שבא"י - שבארץ ישראל
21. ובחו"ל - ובחוץ לארץ

22. ושלו׳ - ושלום
23. הנ״ל - הנזכר לעיל
24. בעה״י - בעזרת השם יתברך

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תרלט

תמצית האגרת

תאריך ומקום: כ"ט טבת תרע"ד - יפו **נמען:** ד"ר י' אנגל

הרב קוק מצטער שאנגל פרסם את מכתבו בלי ההבהרה שביקש להוסיף: אינו מאמין שגדולי תורה כתבו ביודעין נגד מוסדות שמטרתם הגנה על הקודש, או שלא הוסבר להם שהם סייג לתורה. הרב קוק מבקש לפרסם גם את ההבהרה. מתוך 'התרוצצות זרמי האורות השונים', שבכל אחד אידיאל טמיר, יצא אור חדש.

עיקרי הדברים

- צער על הפרסום.
- הבהרה כלפי גדולי ירושלים.
- אידיאל בכל זרם.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], כ"ט טבת תרע"ד[4]

אדון יקר מר ד"ר[5] י. ענגל נ"י[6], שלו'[7].

הנני מביע לכבודו את צערי, על אשר פרסם את מכתב תשובתי על שאלותיו, בדבר יחוסי לה"תחכמני", כמו שהוא. ואנכי הלא גליתי את דעתי לכבודו, שמפני שכתבתי את המכתב מתוך צער כפול, צער פרטי וכללי, החסרתי בו ביאור באיזה מקום העלול להביא לידי הרגשות הפוכות מחפצי, בצאתו לרשות הרבים. ביחוד במקום שכתבתי "ואפילו אם לא היתה דעתי כאשר כתבתי שבענין שלפנינו לא די שאינו בכלל החרם, אלא שלהפריע את עבודתו שזה גורם חיזוק של בתי הספר המשפיעים כפירה הוא בכלל כונת החרם של הגוזרים", אמרתי לכבודו שאני צריך להוסיף איזה דברים לברר כונתי. והדברים הם: "שמפני זה איני מאמין שברצון חכמים גדולי תורה הידועים נכתבו הדברים המכוונים נגד מוסדות הקודש הללו, שמטרתם היא ההגנה על קודש ד' בישראל באי"י[8], או דלא סיימוהו קמייהו שיסוד מסרת המוסדות הנ"ל[9] הוא בשביל סיג לתורה, שאך זוהי כונתם של הגוזרים תקיפי קמאי ז"ל[10] דשליחותייהו קא עבדינן".

והנני רואה לנכון, אחרי שנתפרסם כבר המכתב בהשמטת התוכן של ההוספה הנ"ל, שיואיל כבודו לפרסם ג"כ[11] דברי אלה.

בתקוה, שעל ידי התרוצצותם של זרמי האורות השונים בארץ ישראל כעת, שבכל אחד מהם יש פחות או יותר אידיאל טוב וקדוש טמיר, יצא אור חדש על ציון, להכין אותנו לגאולת עולמים, ויתקיים בנו מהרה מקרא שכתוב "והתהלכתי בתוככם והייתי לכם לאלקים ואתם תהיו לי לעם ושברתי מוטות עולכם ואלך אתכם קוממיות", במהרה בימינו אמן.

ברגשי כבוד וצפיית ישועה על ישראל בארץ חמדתו

הק' אברהם יצחק ה"ק

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ד - השנה תרע"ד (1913/1914)
5. ד"ר - דוקטור
6. נ"י - נרו יאיר
7. שלו' - שלום
8. בא"י - בארץ ישראל
9. הנ"ל - הנזכר לעיל
10. ז"ל - זכרונו לברכה
11. ג"כ - גם כן

אגרות הראי"ה – כרך ב' – אגרת תרנד

תמצית האגרת

תאריך ומקום: ח' שבט תרע"ד - יפו **נמען:** הרב יחיאל מיכל טוקצינסקי

הבהרה: הרב קוק מעולם לא חשב לייסד בעצמו בתי ספר עם לימודי חול, נגד גדרי הרבנים הראשונים, וגם לא ייעץ לאב שאפשר להשפיע עליו להוציא את בנו מלימוד התורה הטהור. אבל אין להזכיר חרמות לאנוסים שמבקשים להציל את ילדיהם מבתי ספר כופרים, ואם מבקשים ממנו לפקח, חייב הרב קוק לסייע בהצלה. הרב קוק חושש שהסגנון יפגע גם בתלמודי התורה כמו 'נצח ישראל'. 'להילחם על הרע והחטא ולא על רעים וחוטאים', כי 'אולי יש בעומק החושך גרגירי אורה'. יש לשפר את המוסדות שלנו, ולא להתמקד בשלילה.

עיקרי הדברים

- אינו מייסד בתי ספר מעורבים.
- אין למחות בעושים לשם שמיים.
- חשש לתלמודי התורה.
- להילחם בחטא ולא בחוטאים.

נוסח האגרת

ב"ה[1], עה"ק[2] יפו ת"ו[3], ח' שבט תרע"ד[4]

ידידי וחביבי הרה"ג[5] היקר מוהר"י[6] מיכל טיקצינסקי שליט"א[7], שלו'[8] וברכה.

אהובי,

ממכתב כת"ר[9] הכרתי, שמבינים את מכתבי לד"ר[10] ענגל שלא ככונתי. מעולם לא עלה על דעתי לצאת במעשה נגד גדרי הראשונים באי"י[11] ולעסוק ביסוד בתי ספר שיש בהם לימודי חול ושפות זרות, אפילו על טהרת הקודש, ואפילו ע"י[12] מורים יראים ושלמים, ואשרי אדם מפחד תמיד, דבדברי תורה ודאי כתיב, הוא לנגד עיני תמידי רק כאשר ראיתי שבאו אנשים נכבדים ומחשבתם לשם שמים, והם מיסדים מוסד כזה כדי למעט את התקלה, מצאתי שאנו צריכים להתנהג בזהירות שלא למחות בידם, וג"כ[13] משום זה הכלל עצמו של אשרי אדם מפחד תמיד. מובן הדבר שלא נחליף את מוסדותינו הקדושים, המיוחדים לקדושת התורה, במוסדותיהם המעורבים בטרכסיד של חול, ולא ניעץ שום אב שרק אפשר לנו לפעול עליו שיקדיש את בנו כליל קודש להתגדל בתורה בטהרתה, שיעתיק אותו ללימודי חול גם לשעה או לשעות ביום, בשחר טל ילדותו ביחוד.

אבל לא נצא ג"כ[14] להזכיר ולעורר את האיסורים והחרמות של הראשונים על אלה שהולכים לתומם, ובמר נפשם חפצים הם להגן על בניהם ועל הבנים של בני גילם, שהם חושבים עכ"פ[15] את עצמם שהם אנוסים, או שלא יוכלו לעמוד בנסיון, או שהבנים או האמות לפעמים לא יקבלו מהם, ויתנו את הילדים למקומות שהסכנה למינות וכפירה כבר היא בוערת בכל תוקף מדורתה. וממילא כשישחרוני לפקח על בית כזה, שלא יתקלקל מתכונת היהדות שלו, לא אוכל לדחותם, וחייב אני לסייע בהצלה.

והדבר הזה כ"כ[16] פשוט אצל מיסדי ה"תחכמני" ומנהליו, עד שגם הם בעצמם היו תמיד מיעצים לכל שוחר בעצתם, שיותר טוב הוא לתן את הילדים לת"ת[17], למען ישארו בני תורה במלא המובן, וחשבו את המוסד לקיבול של הצלה בשעת משבר ודחק סכנה. ולולא יצאו כעת בזילותא כ"כ גדולה על אנשים יקרים ות"ח[18] מצויינים בתורה ויראת שמים, לתתם למחללי שבתות וכופרים, בלי שום נימוס, לא הייתי עומד על צדם, אבל כאשר נעשתה שגיאה זו (בודאי שלא מדעת גדולי התורה הנודעים שיחיו) והלבינו ברבים פניהם של אנשים יקרים, והרפו ידים עובדות לשם שמים, שזה גורם רק לחזק את ידי המהרסים והמחריבים השמחים לאיד, הוכרחתי לחזקם ולנחמם, כדי שלא ימסר גדוד שלם של צעירים שעומדים להיות מוצלים ממלתעות הכפירה, לרשות העלוקה הזאת האומרת הב הב.

ולא עוד אלא שחרדה גדולה תקפתני על התוצאות של סגנון הדברים, שהם יכולים להתפשט גם על בתי הת"ת[19] שבמושבות מיסוד "נצח ישראל", שהוסכם כבר להתיר בהם לימוד השפה הערבית, וקצת מדעים נחוצים, והנהגנו את הלימוד בלשון הקודש, ואנו רואים ב"ה מדי שנה בשנה כמה מצליח דרך קודש זה, ורבים לוחמים לנו מהצד החיצון שבפנים, ומה יהיה עוד אם יוסכם הדבר שאנו צריכים לבטל את הכל, אם לא נרצה להיות עבריינים חלילה, ולמסור כעת אחרי רוב העמל את כל החינוך שבישוב החדש לידם של שוללי כל קודש ד'.

דאגה זו הניעה אותי לדבר דברי, ובשיטתי זו אני מחזיק. ואין ספק שאלו ראו בעיניהם את מצבנו גדולי הראשונים, קדושי דור שלפנינו, גם הם היו אומרים ככה, שאין כח בידנו למחות בידי העושים לשם שמים, רק שאנחנו נשמור על שלנו, בכל כח ודעה שיחננו השי"ת[20].

ואע"פ[21] שדעתי העיונית להלכה היא, שעם השמירה על החלק שאפשר להחזיקו מיוחד לקודש, חייבים אנו ליסד בפועל מכונות חינוכיים לאלה שהם מוכנים כבר לצאת ללמודי חול, כדי לקרבם לתורה עד כמה שהיד מגעת, מ"מ[22] לא הרהבתי עז להורות כזה למעשה. רק הסכנה הנשקפת מתוך הרעש שהסבו הדברים שבמלחמתה ש"ת[23], היא הניעה אותי לגלות את דעתי, על מה שכבר נעשה. ועל מה שעדיין לא נעשה הנני עומד גם כעת בדעתי, שלא לעשות בפועל שום דבר נגד המהלך הישן. רק אם ימצאו מיסדים לש"ש לא אמחה בידם, כדי שלא אהיה אנכי הגורם למסור ילדי קודש לידי אותם המשכחים שם ד' ותורתו מאתם. ואם יוסד מוסד כזה, ואצטרך לפקח עליו שלא יתקלקל יותר, ודאי שאין שום היתר לומר שאפשר להמנע מזה, ולהניח דבר העלול להתקלקל בלא פיקוח.

ועל עניני ירושלים אינני אדון בדבר זה להורות כמובן, ולו היה דורנו מאושר באישור זה שהגדולים ישמעו לקטנים, הייתי אומר שעל מה שכבר נעשה והדברים מוכיחים שנעשה לשם שמים, שהרי עכ"פ זהירים הם כמה דאפשר בהדרכה הגונה לחינוך הדת והיהדות הנאמנה, אין כדאי להרעיש עולם, להחרים ולאסור, רק על להבא יסוייג הדבר, שלא יעשה שום דבר חדש נגד הסכמת איסורם של ראשונים, בלא הסכמת גדולי התורה ורבני הבד"צ[24] יושבי כסאות למשפט. רק אם יראו הם בצירופם של גדולי הדור שבחו"ל[25], שיש איזה סייג לתורה ראוי להתיר, יעשו כרוחב דעתם. אבל חלילה שכל יחיד יקפוץ לומר שהוא עושה סייג לתורה, לשבור בזה גדרי עולם של רבותינו הקדמונים ז"ל[26].

ובכלל אני מוצא, שגם על אחינו הרחוקים, שאנו מוכרחים לאסור עליהם מלחמה של מגן או גם של תנופה, הננו מ"מ מוזהרים להתנהג בדרך כבוד ונימוס, להלחם על הרע והחטא ולא על רעים וחוטאים, שאולי אינם במציאות אחרי הצירוף הגדול של גלותנו הארוכה, אולי הם שוגגים, אנוסים או מוטעים, ואולי יש בעומק החושך והרע ג"כ גרגירי אורה וטובה. וע"י[27] דרכי נועם ונתיבות כבוד ושלו'[28] נוכל הרבה יותר לתקן ולהציל מאשר ע"י משטמה וקינטוריא, ובכלל ע"י עבודת חיוב לשפר את מחננו בפנים, להוסיף תיקון וסידור, לשכלל כמה דאפשר בהיתר את מוסדותינו הקדושים בשכלול חיצוני ופנימי, ולא לכונן עיקרי המבטים על צד השלילה שיש בפעולות החדשות, אע"פ[29] שהן מכאיבות את לבנו, כ"א[30] לתור דרכים של השפעה בעדנו. זו היא הדרך היותר ישרה שפרטיה הם רבים לאין חקר, שאלמלי נרצה לקבע ע"ז[31] שימת לב, ודאי נמצא דברי חפץ, לעשות ולהצליח בעה"י[32].

והנני בזה חותם בברכה ועתרת שלו' לכת"ר[33] ולכל קהלא קדישא די בירושלים קרתא קדישתא תובב"א[34], ברגשי כבוד ואהנ"א[35],

הק' אברהם יצחק ה"ק

---

1. ב"ה - ברוך השם
2. עה"ק - עיר הקודש
3. ת"ו - תבנה ותכונן
4. תרע"ד - השנה תרע"ד (1913/1914)
5. הרה"ג - הרב הגאון
6. מוהר"י - מורנו הרב רבי שם שמתחיל באות י (כגון יעקב / יצחק / יוסף / יהודה / ישראל) - הפירוש המדויק תלוי בשם האדם
7. שליט"א - שיחיה לאורך ימים טובים אמן
8. שלו' - שלום
9. כת"ר - כבוד תורתו
10. לד"ר - לדוקטור
11. בא"י - בארץ ישראל
12. ע"י - על ידי
13. וג"כ - וגם כן
14. ג"כ - גם כן
15. עכ"פ - על כל פנים
16. כ"כ - כל כך
17. לת"ת - לתלמוד תורה
18. ות"ח - ותלמידי חכמים
19. הת"ת - התלמוד תורה
20. השי"ת - השם יתברך
21. ואע"פ - ואף על פי
22. מ"מ - מכל מקום
23. ש"ת - של תורה
24. הבד"צ - הבית דין צדק
25. שבחו"ל - שבחוץ לארץ
26. ז"ל - זכרונו לברכה
27. וע"י - ועל ידי

28. ושלו׳ – ושלום
29. אע״פ – אף על פי
30. כ״א – כי אם
31. ע״ז – על זה
32. בעה״י – בעזרת השם יתברך
33. לכת״ר – לכבוד תורתו
34. תובב״א – תבנה ותכונן במהרה בימינו אמן
35. ואהנ״א – ואהבה נאמנה